

УДК 811.161.2

У. П. Барабаш, В. М. Сеньківський

Українська академія друкарства

**МОДЕЛЬ ІЄРАРХІЇ ФАКТОРІВ СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО
МОВОЗНАВСТВА**

Окреслено основні причини відповідного стану мовознавства кінця XIX — початку XX ст. Встановлено множинну факторів, які впливали на мовознавство в Україні. Створено вихідний граф зв'язків між ними. На основі методу ієрархії розроблено графічну модель пріоритетного впливу факторів на стан українського мовознавства.

Мовознавство, фактор, метод ієрархії, графічна модель, матриця

Незважаючи на значні труднощі і перешкоди, розвиток української мови в другій половині XIX ст. здійснювався повільними кроками, але рухався вперед. Найвиразнішою ознакою і найбільшим у цей період досягненням було розширення українського культурного мововжитку. Воно стало програмою діяльності українських діячів того часу та утвердження української мови, про що писав І. Нечуй-Левицький у статті «Сьогочасне літературне прямування»: «Україна буде і мусить домагатися права своєї національності, свого язика в усіх школах і в громадській житні, в адміністрації, права вольної преси, права заводити усякі наукові і суспільні товариства, які потрібні для широкого ліберально-прогресивного розвитку усієї маси нації зверху до самого дна».

Влада з її антиукраїнською політикою забороняла видання навчальної та довідкової літератури українською мовою, не раз змінювала й «удосконалювала» правопис. Цензурні обмеження, діяльність верхів, історичні обставини мали неабиякий вплив на психологічний, моральний і духовний стан суспільства й науки, зокрема мови та мовознавства в Україні. Уся ця множина факторів відома, проте важливість і місце кожного з них у загальному процесі вивчення мовної проблематики потребує окремого дослідження.

Як зазначав у свій час Іван Франко, «слов'янське плем'я майже від самого початку свого цивілізаційного розвою послуговалося в писаннях, складаних мовами його різних племен, також різними азбуками» [3, с. 549]. Це було неминучим наслідком його географічного положення, що межувало, з одного боку, зі сферою греко-візантійської, а з другого, — романо-германської культур. Постійні впливи на українську мову інших мов в деякій мірі не давали розвивати власну, проте завдяки їм маємо таку мову, якою послуговуємося сьогодні. Як твердить Д. Антонович, «необхідною передумовою культурного розвою кожного народу є можливість єднання з іншими народами і можливість взаємно-

го обміну культурними здобутками і культурними цінностями. Здатними до культурного життя і розвою можуть бути тільки ті народи, що здібні сприймати культурні впливи, але сприймати їх активно, перетворюючи і розвиваючи сприйняте далі». Отже, важливо не лише отримувати та прищеплювати щось нове, чуже, а й вміти правильно розвивати отримане в потрібному напрямі. «Активно сприймати чужі впливи, ще раз це повторюємо, є необхідною передумовою культурного поступу» [7, с. 22]. Таким чином, процес розвитку мови та науки про неї є надзвичайно важким, глибоким і нелегким для дослідження. Проте це потрібно й важливо визначити не лише для того, щоб знати спільні сторони, риси, а головне — встановити індивідуальне, первинне, притаманне лише нашій мові, те, що часто приховувалося, заборонялося або змінювалося, але було і залишається нашими питомими українськими рисами.

«Галицька» мова була в Східній Україні малозрозумілою для читача, який не був призвичаєний до західноукраїнських видань. Ілля Кокорудз писав (1891 р.): «Під час, коли на Україні рідко язик українсько-руський є розговорним між тамошньою інтелігенцією, то в Галичині говорять ним як у простій хаті, так і в найелегантніших і найвищих сальонах... Ним ту вітаєся цісаря, виголошуєся мови політичні в сеймі, ним викладаєся з катедр університетських, ним пишуться листи і розправи філософічні, педагогічні, історичні, математичні, фізичні, правничі і т. інш.» [8, с. 24]. Відтворюючи загальну картину мовної ситуації в Галичині на 1900 р., не слід забувати, що в подібних свідченнях — а їх значно більше — порівнювали півдавстрійську Україну з підросійською. Тоді контраст дійсно вражав. Коли ж прикласти абсолютну мірку, то виявиться, що стан української мови в Галичині був дуже далекий від нормального, який підтримувала й охороняла держава, скажімо, французької мови у Франції чи шведської в Швеції. Тому мав рацію і другий галичанин Іван Верхратський, пишучи 1892 р.: «Обставини в Галичині не конче веселі. Не маєм ні вельмож-меценатів, ні багатого міщанства, ні заможної численної інтелігенції, ні повного руського університету, ні руської академії».

Незважаючи на доволі активні творчі зв'язки з Галичиною, П.Куліш досить гостро виступав проти «галицької» мови, зазначав, що галичани, відстоюючи свої мовні особливості, виявляють вузькість своєї тенденції. Треба піднятися вище своїх смаків і вузького бачення (галицького), підкреслював Куліш, а прийняти ширший смак і погляди українські. Водночас М. Грушевський був категорично проти ігнорування галицького варіанта літературної мови. «Оскільки ігнорувати цю культурну мову, вироблену такою тяжкою працею кількох поколінь, відкинути і спустити на дно і пробувати незалежно від тієї «галицької» мови створювати нову культурну мову з народних українських говорів наддністрянських чи лівобережних, як дехто хоче тепер, — це був вчинок страшно шкідливий, помилковий, небезпечний для всього нашого національного поступу» [5, с. 5].

Життя суспільства неможливе без розвитку науки, наука ж не існує без наукової літератури [2]. Проте при тогочасній неусталеності і недосконалості

наукової термінології Франко часто користувався не завжди вдалимими термінами, узвичаєними в працях галицьких учених (наприклад, «вислід» замість сучасного «наслідок», «результат»; «загал» замість «колектив», «громадськість»), або сам створював відповідне слово-термін чи термінологічний вираз (неологізм), інколи вживав у наукових працях іншомовні слова типу «консеквенція», «пропінація», «індемнізаційний» та інші. У Галичині мова наукових творів часто забарвлювалася ще й місцевими діалектизмами та деякими особливостями слововживання. Активно розвивалася робота над вивченням українських діалектів та історії української мови. У діалектології поруч описів окремих говірок пера багатьох авторів поставали важливі спроби з'ясувати генезу українських говірок (В. Ганцов, О. Курило, у Кракові І. Зілинський) [4]. Наукові твори не гірше від літературних демонструють певні суспільні пріоритети та ступінь розвитку країни, відображають стан певної галузі науки [1]. Українська літературна мова другої половини ХІХ — початку ХХ ст. порівняно з попереднім періодом помітно збагатилася насамперед виробничо-професійною, абстрактною, суспільно-публіцистичною, соціально-економічною та науково-термінологічною лексикою і фразеологією. Плідну термінологічну роботу в Галичині проводило Наукове товариство ім. Шевченка, публікувалися наукові праці з різних галузей знань: природознавства, математики, хімії, географії, медицини та технічних дисциплін. Сучасна дослідниця Г. Наконечна стверджує, що у 20–30-ті роки ХХ ст. у Галичині практично повністю було витворено хімічну, географічну, фізичну, математичну, біологічну і медичну наукову термінологію й видано її у вигляді словника або систематизованих матеріалів у збірниках НТШ. Не всі пропонувані терміни функціонують у сучасній українській мові, але основи термінології і вироблені принципи термінотворення залишилися актуальними. Треба підкреслити, що мова української преси, зокрема періодики кінця ХІХ ст., дуже широко відбиває існування в українській літературній мові суспільно-політичної та до певної міри і науково-термінологічної лексики. Дослідник підтверджував засміченість української мови непотрібними засвоєннями з німецької мови в Галичині та угорської на Закарпатті. Велике значення в кінці ХІХ — початку ХХ ст. приділялося звучанню слів, їх написанню та будові. Українськими діячами постійно вишукувалися шляхи обминання схожості та відокремлення від російської та сусідніх мов. Саме мова, що збереглася завдяки високому рівневі народної словесної творчості, і народне життя, з його «надзвичайною різноманітністю, багатством і колоритністю змісту», були тими фундаментальними складниками національної ідентичності (і, відповідно, стали головними об'єктами дослідження з боку національно зорієнтованої української освіченої інтелігенції), які мали, за словами М. Грушевського, «надзвичайно важливі наслідки для українського відродження у найширшому значенні цього слова» [2, с. 151].

Сучасні дослідники пропонують схеми (моделі) ієрархії факторів впливу на схильність до читання чи попит на книги [6]. Подібні підходи можуть бути

застосовані для оцінювання будь-яких процесів, стан і динаміка розвитку яких характеризуються певними факторами. Досліджуючи проблему стану мови та мовознавства як науки загалом, на основі попереднього аналізу виділимо такі фактори впливу: А1 — наявність україномовної літератури (НУЛ); А2 — вплив влади (ВПЛ); А3 — стан культури (СТК); А4 — вплив інших мов (ВІМ); А5 — живе мовлення, діалекти (ЖМД); А6 — науково-технічний прогрес (НТП); А7 — рівень освіченості (РІО); А8 — потреба в україномовній літературі (ПТР); А9 — регіон (місце проживання) (РЕГ); А10 — налаштованість до сприймання (психологічний стан) (НСП); А11 — історичний досвід (грунт) (ІСД).

Окреслення та вирішення поставленого завдання здійсимо за допомогою засобів теорії графів і методів системного аналізу. Для початку множину факторів впливу на стан українського мовознавства та відношення між ними подамо у вигляді орієнтованого графа (рис. 1).

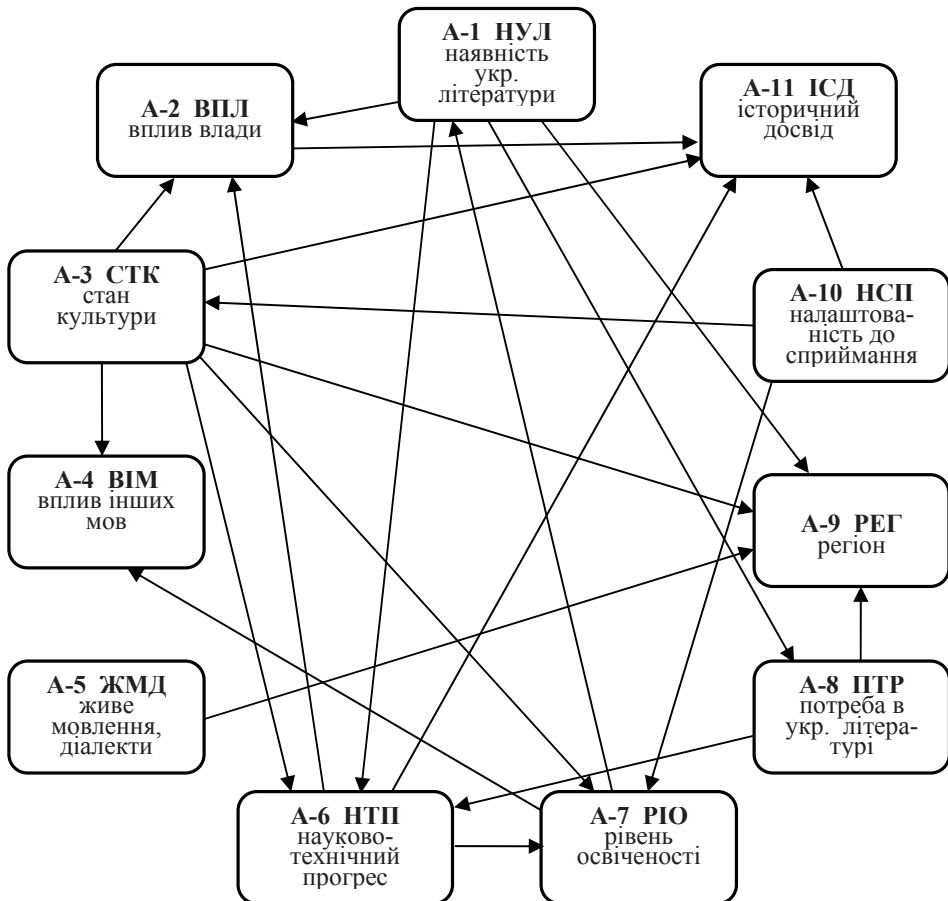

Рис. 1. Граф зв'язків між факторами впливу на стан українського мовознавства

Якщо зв'язок приєднується до вершини, то фактор, позначений ним, впливає певним чином на фактор, від вершини якого спрямована стрілка.

Синтезована модель відображає основні фактори впливу на стан мовознавства, а також зв'язки між ними. Такими чинниками були, як бачимо, історичний досвід, науково-технічний прогрес, рівень освіченості, стан науки, який за рівнем розвитку в різних регіонах України був неоднаковим. Тип літератури та стан мови головним чином залежали від впливу інших мов, літератури, культури, а отже, від населення та регіону, в якому воно проживало.

На основі поданого графа будуюмо матрицю залежності виділених факторів за наступним правилом: свідчення залежності фактора, виокремленого в рядку, від фактора, розміщеного у стовпці, позначимо одиницею, відсутність залежності — нулем. Діагональні елементи матимуть відповідно нульові значення. Для кращої наочності матрицю зобразимо у вигляді таблиці, додавши до неї рядок і стовпець скорочених позначень факторів.

Фактори		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		НУЛ	ВПЛ	СТК	ВІМ	ЖМД	НТП	РІО	ПТР	РЕГ	НСП	ІСД
1	НУЛ	0	1	0	0	0	1	0	1	1	0	0
2	ВПЛ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
3	СТК	0	1	0	1	0	1	1	0	1	0	1
4	ВІМ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	ЖМД	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0
6	НТП	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	1
7	РІО	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
8	ПТР	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0
9	РЕГ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	НСП	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1
11	ІСД	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Виходячи з рис. 1 і беручи за зразок матрицю залежності, будуюмо матрицю досяжності даних елементів, яка відображає загальний шлях від одного фактора до іншого. Важливо, що цей шлях може проходити через інші вершини графа. При цьому будемо дотримуватися такого правила: можливість попадання з однієї вершини (фактора) до іншої фіксується одиницею, у протилежному разі — нулем [6]. Вершина графа вважатиметься досяжною, якщо існує шлях до неї від інших вершин-попередниць. Зрозуміло, що діагональні елементи в такій матриці-таблиці матимуть одиничні значення.

Фактори		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		НУЛ	ВПЛ	СТК	ВІМ	ЖМД	НТП	РІО	ПТР	РЕГ	НСП	ІСД
1	НУЛ	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	1
2	ВПЛ	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
3	СТК	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1
4	ВІМ	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
5	ЖМД	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1
6	НТП	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	1
7	РІО	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1
8	ПТР	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	1
9	РЕГ	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
10	НСП	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1
11	ІСД	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Підмножина (остаточний перетин усіх вершин), вершини якої досягаються з будь-якої з вершин, що залишилися, визначає певний рівень ієрархії пріоритетності дії факторів, віднесених до цих вершин.

Наступний крок — визначення першого (найнижчого) рівня ієрархії факторів. Згідно з методом ієрархії, будемо таблицю, другий стовпець якої — це номери одиничних елементів відповідних рядків матриці досяжності, а третій — номери одиничних елементів стовпців цієї матриці.

У табл. 1 фіксуємо збіг номерів у третьому і четвертому стовпцях для факторів 5 і 10. Вони стануть елементами останнього рівня ієрархії, найнижчого за пріоритетністю впливу на стан мовознавства. У нашому випадку цими факторами виявилися живе мовлення та діалекти, які значно впливають на саму мову, але не є визначальними за впливом на мовознавство як науку, а також налаштованість до сприймання (психологічний стан). Чергова таблиця (наступний рівень ієрархії факторів) не міститиме рядків 5 і 10; відзначені номери вилучаємо з інших стовпців табл. 1 й отримуємо табл. 2.

Таблиця 1

Номери факторів	Одиничні елементи		Збіг множин одиничних елементів
	у рядках матриці	у стовпцях матриці	
1	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 3, 5, 6, 7, 8, 10	1, 6, 7, 8
2	2, 11	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10	2
3	1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11	3, 5, 10	3
4	4	1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10	4
5	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11	5	5
6	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 3, 5, 6, 7, 8, 10	1, 6, 7, 8
7	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 3, 5, 6, 7, 8, 10	1, 6, 7, 8
8	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 3, 5, 6, 7, 8, 10	1, 6, 7, 8
9	9	1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10	9
10	1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11	10	10
11	11	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11	11

Таблиця 2

Номери факторів	Одиничні елементи		Збіг множин одиничних елементів
	у рядках матриці	у стовпцях матриці	
1	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 3, 6, 7, 8	1, 6, 7, 8
2	2, 11	1, 2, 3, 4, 6, 7, 8	2
3	1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11	3	3
4	4	1, 3, 4, 6, 7, 8	4
6	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 3, 6, 7, 8	1, 6, 7, 8
7	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 3, 6, 7, 8	1, 6, 7, 8
8	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 3, 6, 7, 8	1, 6, 7, 8
9	9	1, 3, 6, 7, 8, 9	9
11	11	1, 2, 3, 6, 7, 8, 11	11

Збіг номерів у табл. 2 фіксуємо для фактора 3 — стан культури. Для побудови третього рівня цей критерій викреслюємо й будуємо таблицю 3.

Таблиця 3

Номери факторів	Одиничні елементи		Збіг множин одиничних елементів
	у рядках матриці	у стовпцях матриці	
1	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 6, 7, 8	1, 6, 7, 8
2	2, 11	1, 2, 6, 7, 8	2
4	4	1, 4, 6, 7, 8	4
6	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 6, 7, 8	1, 6, 7, 8
7	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 6, 7, 8	1, 6, 7, 8
8	1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11	1, 6, 7, 8	1, 6, 7, 8
9	9	1, 6, 7, 8, 9	9
11	11	1, 2, 6, 7, 8, 11	11

Табл. 3 продукує рівень ієрархії, в якому матимемо такі фактори: 1 — наявність україномовної наукової літератури; 6 — науково-технічний прогрес; 7 — рівень освіченості; 8 — потреба в україномовній літературі.

Аналогічним способом формується наступний рівень ієрархії факторів, а саме: 2 — вплив влади; 4 — вплив інших мов; 9 — регіон. І, нарешті, перший за важливістю рівень пріоритетного впливу на стан мовознавства в Україні утворює фактор 11 — історичний досвід (події, процеси, історичне підґрунтя).

У результаті виконаних дій отримаємо ієрархічно виражену графічну модель (рис. 2), що відображає впорядкований вплив вибраних факторів на загальний стан мовознавства в Україні кінця XIX — початку XX століття.

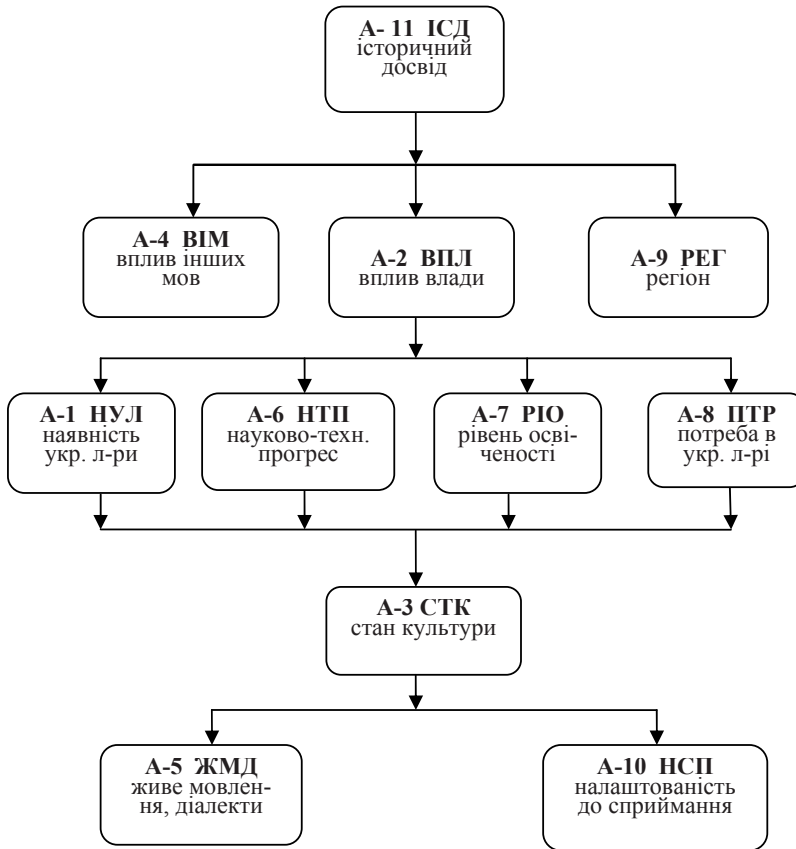

Рис. 2. Модель ієрархії факторів впливу на стан мовознавства в Україні

Отже, у результаті дій над елементами початкового графа (рис. 1) одержано ієрархічно структуровану модель (рис. 2), що відображає пріоритетність дії вибраних факторів на стан мовознавства в Україні. Як бачимо, найбільший вплив мали історичні обставини і відповідний їм досвід — основне підґрунтя, на фоні якого розвивалася лінгвістика. Окрім того, суттєве значення для розвитку мовознавства мають відношення влади та політична ситуація, регіон України, вплив інших мов.

Основним у розв'язанні поставленої задачі є вибір факторів, які стосуються досліджуваної проблематики, встановлення експертним способом взаємозв'язків між ними. Ці вихідні дані задаються за допомогою графа і відображають, власне кажучи, суб'єктивне бачення шляхів вирішення задачі. Достовірність віднесення того чи іншого фактора до відповідного рівня ієрархії забезпечується використанням відомих засад теорій системного аналізу й моделювання, методології дослідження і розв'язання проблем. При цьому пріоритетність впливу фактора, або його вага, відповідає номерові рівня ієрархії в синтезованій результуючій моделі.

1. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан / Зелінська Н. В. — Львів: Світ, 2002. — 268 с. 2. Зелінська Н. В. Мова вирішила долю українського відродження (Українознавчий світогляд як основний чинник формування нової української наукової літератури в ХІХ — на початку ХХ ст.) / Н. В. Зелінська, Н. Б. Благовірна // Поліграфія і видавнича справа. Львів: УАД, 2000. — № 36. — С. 150–156. 3. Іван Франко. Зібр. тв.: в 50 т. // Азбучна війна в Галичині 1859 р. Т. 47. — 762 с. 4. Ковалик І. І. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки / І. І. Ковалик, С. П. Самійленко. — К.: Вища шк., 1985. — 215 с. 5. Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму / М. Лесюк // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий літопис. — 2003. — № 9. — С. 7. 6. Сеньківський В. М. Модель ієрархії критеріїв попиту на книги / В. М. Сеньківський, О. В. Мельников, Т. В. Олянишен // Наукові записки. Львів: УАД, 2008. — Вип. 13. — С. 155–162. 7. Українська культура: лекції за ред. Дмитра Антоновича. — К.: Либідь. — 1993. — 588 с. 8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ століття / Шевельов Ю. — Нью Йорк: Сучасність, 1987. — 294 с.

МОДЕЛЬ ІЄРАРХІИ ФАКТОРОВ СОСТОЯНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Определены основные причины соответствующего состояния языкознания конца ХІХ — начала ХХ века. Установлено множество факторов, влияющих на языкознание в Украине. Создан исходный граф связей между ними. На основе метода иєрархии разработано графическую модель приоритетного влияния факторов на состояние украинского языковедения.

MODEL OF HIERARCHY OF FACTORS OF THE STATE OF UKRAINIAN LINGUISTICS

Principal reasons of the proper state of end linguistics are given ХІХ — to beginning of ХХ age. The plural of factors which influenced on linguistics on Ukraine is set. It is created initial count of connections between them. On the basis of method of hierarchy the graphic model of the priority influencing of factors is developed on the state of Ukrainian linguistics.

Стаття надійшла 12.05.10

УДК 007:304:655

О. М. Ренн

Українська академія друкарства

КОЛЕКТИВНЕ АВТОРСТВО У ВИДАВНИЧІЙ СПРАВІ: ОСНОВНІ ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ

Аналізується термінологія, дотична до явища колективного авторства. Акцентовується увага на вивченні нових термінів, пов'язаних з колективною текстотворчістю в глобальній мережі, а також термінів, що позначають етичні проблеми співавторства.

Колективне авторство, термінологія, видавнича справа, етичні проблеми співавторства

Термінологію, дотичну до літературно-видавничого феномену колективного авторства, потрібно розглядати й аналізувати з декількох причин: насамперед це практично цілковита відсутність теоретичної бази з теми; давня